

MILE KONJEVIĆ

Povodom Colićeve dileme: »Naučna kritika
ili poziv na anatemu«

Mladen Colić je u svom odgovoru, na Brčićeve i moje kritičke primjedbe o njegovoj knjizi, pokrenuo diskusiju o nekim pitanjima ustaškog pokreta i pri tom našoj kritici pripisao neki »drugi cilj«.¹ Meni osobno imputirao je neka stajališta koja u osvrtnu nisam iznio i koja, inače, ne zastupam te ustvrdio da pojedine svoje navode nisam dovoljno obrazložio. Pri tom je manipulirao dijelovima moga teksta, izdvajajući iz konteksta pojedine rečenice i njihove dijelove da bi im dao drugi smisao i raspravu skrenuo s njezina predmeta. Sve to me obavezuje da se još jednom osvrnem i na Colićevu knjigu i na njegov odgovor.

U spomenutom osvrtu zadržao sam se samo na nekim pitanjima, izričito navodeći kojim, ne ulazeći u analizu arhivskih i drugih izvora ni u prikazivanje knjige pa je utoliko čudnije što Colić tek nekoliko mojih primjedbi proglašava ni manje ni više nego pozivom na anatemu. Razumije se da u okviru toga djelomičnog osvrta nisam mogao ulaziti u razradu pojedinih pitanja pa su neke formulacije ostale nepotpune a navodi nedovoljno obrazloženi. To me, razumije se, ne ispričava, ali ni Coliću ne daje pravo da to prikazuje tako kao da sam u cijelosti osporio njegovo djelo i u njemu objavljene naučne rezultate.

Shvaćajući kritiku kao anatemu i prezentirajući takvo stajalište naučnoj javnosti, Colić je morao objasniti razloge na osnovu kojih je zaključio da smo Brčić i ja, neovisno jedan o drugom, u različitim mjestima i u različito vrijeme, iznošenje kritičkih sudova zamijenili pozivom na njegovo izopćenje (iz čega?) ili prokletstvo (zbog čega?), te kakvi smo mi faktotumi u jugoslavenskoj historiografiji da možemo tako postupati. Kako to nije učinio, postavlja se pitanje smatra li on svako izricanje primjedaba i negativnih sudova o svom radu anatemom, a samo hvalospjeve kritikom. Takvo shvaćanje nazire se, donekle, u Colićevu odgovoru, kada Brčićevim i mojim stajalištima suprotstavlja prikaze svoje knjige iz dnevne štampe, i to tako kao da smo mi tvrdili da u njoj ništa ne valja, pa bi ti navodi imali potvrditi suprotno. Ako je Colić toliko netolerantan prema kritici, ne zvuče li onda kao fraza njegove riječi kako ne smatra »svoju knjigu takvom da joj se ne mogu staviti zamjerke i upozorenja u bilo kom

¹ U sarajevskom časopisu *Pregled* (9/1974, 967–972) objavio sam osvrt na knjigu *Mladena Colića* »Takozvana Nezavisna Država Hrvatska 1941.« To je učinio i *Rafael Brčić* u *Časopisu za suvremenu povijest* (III/1974, 121–133). Na te osvrte Colić je odgovorio u istom časopisu (I/1976, 101–111) člankom pod naslovom »Naučna kritika ili poziv na anatemu«.

pogledu« (109). I, konačno, kad već toliko ustaje protiv anateme, zašto se u svom odgovoru služi diskvalifikacijama i insinucijama? Nije li tako usmjeren Colićev odgovor, da parafraziram njegove riječi, anatema kritike?

Moj spor s Colićem, sudeći po onome što je iznio u svom odgovoru, može se svesti na svega nekoliko pitanja što, naravno, ne znači da je time određena i njegova suština. No, podimo redom.

I

Colić ne prihvaća moj prigovor u pogledu svestranijeg korištenja literature, odnosno dostignuća novije historiografije za prikaz društvenog i političkog razvoja Hrvatske od 1848. do 1918. godine ili, tačnije, političkih stranaka u tom razdoblju, mada se on u osnovi svodi na to da nije korištena *sva* relevantna literatura. Time, dakako, nije rečeno da je ona literatura koja je korištena irelevantna. To što sam primijetio da ovo razdoblje nije uputno prikazivati gotovo isključivo na radovima jednog autora, ne znači da ih obezvređujem. Mora se, međutim, uvažiti to da je poslije 1958. godine, kada se pojavila »Historija političkih stranaka u Hrvatskoj« Vase Bogdanova, još dosta toga napisano o toj problematici. Zato se, prihvaćajući način Colićeva razmišljanja, može postaviti pitanje ne ide li on takvim postupkom za tim »da omalovaži i obezvrijedi« te novije radove. On, naravno, ima pravo da spomenuti Bogdanovljev rad smatra za »jedno od boljih djela o političkim strankama u Hrvatskoj do početka XX vijeka«, ali se treba podsjetiti da je Čista stranka prava (frankovci) ovdje obrađena na svega šest (760–766) a Starčevićeva stranka prava na samo dvije stranice (766–768). Colić, dakle, samo tvrdi da je to »jedno od boljih djela«, ali tu tvrdnju ničim ne obrazlaže ni ne navodi ono što ne valja u radovima nastalim poslije 1958. godine. Konačno, smisao moje primjedbe i jest u tome da je Colić imao dati kritički osvrt na literaturu pa bi tada njegova tvrdnja imala smisao. Kada sam, osim toga, Colića upozorio na neke autore i radove, naglasak nije bio na njihovu nabranjanju već na uvjerenju da će to poslužiti kao indikacija za razmišljanje o korištenju dostignuća novije historiografije. Isto tako sam imao u vidu doista upotrijebljenu literaturu za odnosni tekst, označavajući mu i stranice, pa me Colić time što upozorava na popis literature na kraju knjige ne može uvjeriti u suprotno. Ništa ne postiže ni tim što moje primjedbe pokušava svesti na to kako sam tobože »posebno« istakao četiri rada da bih mogao tvrditi da upravo ti radovi za njega nisu relevantni, a jesu oni kojima se on koristio. Ako to tvrdi bez kritičke ocjene literature, onda je svaka diskusija o tome suvišna pa i nemoguća. I, da zaključim, Colić može da mi imputira što hoće, ali ja i nadalje plediram za potpunije i svestranije korištenje literature, odnosno dostignuća novije historiografije i mislim da ništa nije tako savršeno da ne bi moglo biti bolje i savršenije, pa tako ni dio knjige o kojem sam pisao. Toliko o literaturi.

II

Shvaćajući doslovno jednu moju rečenicu, kojom sam ustaštvu odricao karakter političkog pokreta, i narednu koja se na nju nadovezuje Colić je jednostrano prikazao moje stajalište o ustaškom pokretu. Stoga moram još jednom istaći da sam, u svojem osvrtu, pisao o ustaštvu do 1941. godine pa se i svi navodi o ustaškom pokretu, izuzev onoga u spomenutim rečenicama, odnose na razdoblje do te vremenske granice. Ovdje ću se osvrnuti na ustaštvo do 1941, a zatim u razdoblju od 1941. do 1945. godine.

Na osnovu onoga što u svom odgovoru tvrdi Colić o ustaštvu do 1941. godine, nema spora između njega i mene u pogledu termina ustaški pokret, pošto obojica tvrdimo da je ustaštvo do te godine ilegalna, separatistička i teroristička organizacija a ne politički pokret. To potvrđuju ovi navodi:

(1) Zaključna Colićeva tvrdnja glasi: »Međutim, dobro je poznato, i svatko tko hoće i želi može da se u to uvjeri, da dosadašnji rezultati historiografije, kao i rezultati navedeni u mojoj knjizi, jasno dokazuju da je ustaštvo do 1941. godine bilo separatistička teroristička organizacija, a od 1941. godine do 1945. godine separatistički velikohrvatski teroristički kvizlinški (politički) pokret, koji se po konačnom oslobođenju Jugoslavije 1945. godine vraća na predratni nivo (kurz. M. K.) i ono kao takovo još uvijek egzistira« (104). Dakle, Colić je veoma jasan i precizan. Nema nikakve dvojbe da je za njega ustaštvo separatistička i teroristička organizacija, izuzev u razdoblju od 1941. do 1945. godine u kojem ga označava kao pokret.

(2) O ustaštvu do 1941. godine, u osvrtu na Colićevu knjigu, napisao sam: (a) »Treba imati u vidu da ustaštvo vremenski nastaje kasnije i u uvjetima provođenja ideje jugoslavenskog državnog i nacionalnog unitarizma i negiranja nacionalnog individualiteta jugoslavenskih naroda, s jedne strane, te pojave fašizma i njegovih odjeka u Jugoslaviji, s druge. Isto tako je teško pridavati ustaštvu karakter pokreta a pogotovo političkog, što Colić, čini se, radi pod utjecajem nekritičkog pristupa izvorima i literaturi. Naime, ovdje treba istaći da neki ustaški prvaci upravo nastoje prikazati ustaštvo kao politički pokret i direktnog nastavljača politike građanskih političkih stranaka u Hrvatskoj, naročito Hrvatske stranke prava i Hrvatske seljačke stranke. Međutim, tu ideju ustaše razrađuju kasnije i to nakon proglašenja Nezavisne Države Hrvatske« (969, kurz. M. K.). Dakle, ovdje se sasvim jasno i određeno govori o ustaštvu do 1941. godine. (b) Pišući o razlozima zašto ono, po mojem mišljenju, nije pokret do 1941. godine naveo sam: »Osim toga, postoje i drugi razlozi zbog kojih se ustaštvo ne može smatrati političkim pokretom. Jedan od njih je njegova malobrojnost. Drugo je pitanje što su ustaše nakon formiranja Nezavisne Države Hrvatske nastojali stvoriti ustaški pokret« (970, kurz. M. K.). I ovdje, dakle, ističem da ustaštvo do 1941. godine nije politički pokret, ali ne osporavam da to kasnije nastoji postati. (c) Evo još jednog navoda u tom smislu: »U prilog beznačajnoj političkoj ulozi ustaštva govore i ustaški izvori. Naime, ustaštvo je, prema vlastitom priznanju, do uspostave Nezavisne Države Hrvatske bilo 'ilegalna, revolucionarna, teroristička i destruktivna organizacija'. Ono bi tek tada (1941) trebalo prerasti u ustaški pokret pa u tom pravcu i čini napore« (971, kurz. M. K.).

(3) U suštini moga navoda da ustaštvo nakon uspostave Nezavisne Države Hrvatske, odnosno u razdoblju od 1941. do 1945. godine nije politički pokret

jest tvrdnja da ono nije politički pokret hrvatskog naroda. S tim se slaže i Colić pa navodi: »Uz ovo treba dodati *da ustaštvo nikada nije postalo ono što su Pavelić i njegovi saradnici htjeli, ali to ne znači da nikada nije bilo pokret; ono nikada nije bilo pokret hrvatskog naroda [...]*« (104, kurz. M. K.). I usprkos tome Colić mi je pripisao tvrdnju »da ustaštvo nikada nije bilo pokret« i izbacio floskulu kako se može »očekivati da će u budućnosti netko od njih (Brčić, Konjević — M. K.) tvrditi da ustaše nisu ni postojale« (111).

Dakle, Colić i ja slažemo se u ovom: (a) nakon uspostave Nezavisne Države Hrvatske ustaštvo se nastoji konstituirati kao pokret (pa i kao politički pokret hrvatskog naroda) i (b) ustaštvo se nije uspjelo konstituirati kao politički pokret hrvatskog naroda. Nije, prema tome, sporan pokušaj izgradnje pokreta u tom smislu ni neuspjeh toga pokušaja. Zato je za mene osnovno pitanje dokle je došla izgradnja ustaškog pokreta i kako se odvija u pojedinim fazama. Odgovor na to pitanje ujedno bi bio i odgovor zašto se ustaštvo nije uspjelo konstituirati kao politički pokret hrvatskog naroda. Inače, Colićeva tvrdnja da je ustaštvo ipak neki pokret u ovom slučaju nije bitna, pa ni sporna, jer pokretom u užem smislu možemo označavati i manje društvene tvorevine. Terminom ustaški pokret u tom smislu sam se i služio u svojim radovima koji se odnose na vremensko razdoblje od 1941. do 1945. godine. Ovdje će biti dovoljno da spomenem članak »O nekim pitanjima politike ustaša prema Hrvatskoj seljačkoj stranci 1941. godine«² kojim se i Colić koristio u svojoj knjizi (162–166), pa mu je poznato da tu na više mjesta upotrebljavam taj termin. No, sve to ne znači da prema njemu nemam izvjesne rezerve, kao refleksija o pitanju što je ustaštvo u političkom smislu između pokušaja izgradnje svoga pokreta i krajnjeg cilja (postati politički pokret hrvatskog naroda), te mojih pogleda na karakter i širinu društvenih, socijalnih i političkih pokreta.

Čini mi se da je i u tretiranju ustaštva osnovno pitanje što shvaćamo pod terminom pokret. Poteškoće dolaze i otuda što historiografija, politologija i sociologija nisu razradile jedan opći model za proučavanje političkih stranaka i pokreta, pa se to pitanje postavlja i kao metodološko. U takvim uvjetima, pokretom označavamo različite manifestacije i društvene tvorevine, ne ulazeći dublje u njihov karakter, opseg, sadržaj i društveni smisao. Po mom mišljenju u tom pogledu je moguća ovakva gradacija: organizacija (ne ulazeći ovdje u oznake koje određuju njezine ciljeve, karakter i orijentaciju), politička stranka i pokret (narodni, narodnooslobodilački, radnički, socijalni itd.). Već i politička stranka, kao tvorevina klasnog društva, okuplja pripadnike dijela, pa i čitave klase, a ponekad i pripadnike različitih društvenih klasa. Pokret shvaćam još širom tvorevinom nego što je politička stranka. Njegova pojava vezana je uz određene historijske uvjete koji omogućuju da se jedna klasa nađe na čelu društvenih zbivanja i, okupljajući pripadnike drugih klasa, odražava šire društvene interese. U takvom, u pravilu, heterogenom pokretu dolaze do izražaja klasne i slojevne suprotnosti koje su uvjetovane njegovom klasnom i socijalnom strukturom. Štaviše, i pokreti jedne klase samo su prividno homogeni zbog njezine slojevitosti. Ako sada u kontekstu takvog poimanja pokreta promatramo ustaštvo ili ustaški pokret, nastaju neke poteškoće, naročito u pogledu ocjene karaktera pokreta, njegovih sastavnica, političke osnovice i društveno-ekonomske podloge. Razumije se da ustaštvo ima neke attribute društvenog pokreta, ali se postavlja pitanje njihova kvaliteta. Naime, atributi koji bi ustaštvu davali

² *Vojnoistorijski glasnik*, 3, Beograd 1971, 173–190.

karakter društvenog, narodnog, političkog i socijalnog pokreta preslabi su za to. Nasuprot tome, neki drugi atributi, kao što su nacizam, separatizam, terorizam, rasizam, sluganstvo i sl. upravo određuju karakter ustaštva. I, konačno, upravo oni definiraju ustaštvo kao degradiranu i reakcionarnu društvenu tvorevinu.

Ako fašizam shvatimo kao socijalno-politički pokret sitne buržoazije i lumpen-proletarijata, postavlja se pitanje je li ustaštvo samo njegov dio, odnosno agentura, ili »samonikli pokret«, kako je tvrdila ustaška propaganda. Gledano s toga stajališta, ustaštvo se ne može ni konstituirati kao samostalni politički pokret. Štaviše, ako prihvatimo mišljenje da je ustaštvo pokret u razdoblju od 1941. do 1945. godine, onda se mora zaključiti da toga pokreta ne bi bilo bez okupacije zemlje i uspostave Nezavisne Države Hrvatske. Zbog toga i egzistenciju ustaškog pokreta, upravo u razdoblju okupacije zemlje, moramo vezati uz vanjske činioce. Kad se problem postavi tako, lakše se može objasniti i pravi domet pokušaja izgradnje ustaškog pokreta na širim osnovama.

Colić tretira ustaštvo kao pokret u razdoblju od 1941. do 1945. godine pa bi se dalo zaključiti da je 1941. godina i prva godina njegove izgradnje. (Naravno, ideje svakog pokreta nastaju prije njega samog.) U vezi s tim Colić zaključuje: »Tako se do kraja 1941. godine ustaški pokret razvio u tri grane: političko-organizatornu, ustašku vojniciu i ustašku nadzornu službu« (105). To pokazuje da ni potkraj 1941. godine izgradnja ustaškog pokreta nije završena, jer je riječ samo o nekim komponentama pokreta koje su, uz to, i organi ustaškog režima pa mogu egzistirati neovisno o pokretu kao političkoj instituciji.

Coliću se, međutim, čini čudno što činjenicu da je 1941. godine započela izgradnja ustaškog pokreta uzimam kao dokaz da ga do tada nije bilo. Pri tom je moguće da Colić i ja ne mislimo na isto pod terminom ustaški pokret. Colić ga, sudeći po onome što piše u svom odgovoru, pretežno shvaća kao organizaciju ustaškog aparata, sistem organa i institucija ustaške države. Za mene je, međutim, pokret, pa i ustaški, prvenstveno društveno-politička i socijalna kategorija.

Kada se razmatra pitanje ustaškog pokreta, treba imati u vidu i to da se ustaštvo često označava i kao politička elita. U tom slučaju postavlja se pitanje odnosa elite i pokreta. No, to je već posebna tema.

Colić tvrdi da se odricanjem ustaštvu karaktera političkog pokreta »svjesno sa ustaša skida odgovornost za zločine genocida i služenje okupatoru, kao i za sve ostalo što je ustaški režim učinio za vrijeme postojanja NDH« (104). Postavlja se pitanje misli li pri tom da je za ustaška zlodjela, teror, sluganstvo, mračnjaštvo, genocid, progone i nacionalnu izdaju potrebno postojanje pokreta. Voljom fašističkih država formirana je Nezavisna Država Hrvatska, i u njoj predana vlast ustašama koji su svoju zločinačku djelatnost obavljali prvenstveno preko organa režima, tako da im idejna i politička nadgradnja, u tom pogledu, nije bila primarna. Štaviše, za takvu djelatnost politička sredstva su im bila na posljednjem mjestu. Sasvim drugo je pitanje političke uloge ustaštva. Moj navod o beznačajnosti te uloge očito je pretjeran pa je Colićev prigovor u tom pogledu opravdan.

I, na kraju, rezimirajući rečeno, smatram da ustaštvo do 1941. godine nije uspjelo prerasti u pokret. Nakon uspostave Nezavisne Države Hrvatske, ono se ne zadovoljava samo dolaskom na vlast već pokušava izaći iz predratnih okvira i u društvenom smislu te izgradnjom ustaškog pokreta podići svoju političku nadgradnju. Na tom putu nastoji se konstituirati kao politički pokret hrvatskog

naroda, ali u tome ne uspjeva i ostaje samo produžena ruka fašizma. To ne znači da u razdoblju od 1941. do 1945. godine nije moguće govoriti o ustaškom pokretu, ali se pri tom mora definirati što se pod tim podrazumijeva u pojedinim fazama njegova razvoja.

III

A sada da vidimo kako sam »polako i perfidno« i »u punoj mjeri optužio (Colića) za krađu tuđih tekstova, ne navodeći ništa konkretno [...]« (107). U svom osvrtu, zaista, samo sam napomenuo da se Coliću može »prigovoriti i zbog nekritičkog preuzimanja podataka, stavova i zaključaka od drugih autora«, ne upuštajući se u prikazivanje takvih dijelova teksta. To činim sada, ali samo na primjeru moga članka »O nekim pitanjima politike ustaša prema Hrvatskoj seljačkoj stranci 1941. godine«. Pri tom preuzimam rizik da mi Colić, kao i Brčiću, kaže da mi se »učinilo« da postoji »sličnost« između moga i njegova teksta i da to činim »kako bi čitaocima servirao što više svog članka«. Dokle ide ta »sličnost« neka prosude čitaoci, uspoređujući pasuse koje ću citirati iz toga članka i Colićeve knjige. Pri tom ću u Colićevu tekstu podvući doslovno iste riječi i rečenice. Evo tih pasusa.

KONJEVIĆ:

(1) »Pavelićev govor na Markovu trgu od 21. svibnja 1941. godine označio je početak intenzivnije kampanje za pridobijanje masa, koje su, velikim dijelom, pod utjecajem HSS, kako bi se osigurala šira podrška i baza ustaškom pokretu. Neposredno nakon toga govora ustaški prvaci su se razišli po cijeloj NDH, s ciljem da objasne namjere ustaškog pokreta i da mu osiguraju podršku seljačkih masa. Tako je 25. svibnja 1941. godine, u nedjelju, održano više zborova pa se može reći da je time počeo ustaški 'skupštinski pokret'. Istovremeno, pojedini prvaci HSS počinju izjavljivati vjernost ustašama. Tako, Zivan Kuvedžić, narodni poslanik HSS iz Ilače i predsjednik kotarske organizacije HSS Šid, i Ivan Djurić, prvak HSS iz toga kraja, pozdravljaju osnutak NDH i 'izjavljuju svoju punu vjernost istoj'. Slijede pozivi organizacija HSS iz Ključa za 'cijeli hrvatski narod, da se čvrsto zbije uz Poglavnika [...]« (182).

COLIĆ:

(1) *Pavelićev govor na Markovu trgu u Zagrebu 21. maja 1941. godine označio je početak intenzivnije kampanje za pridobijanje i masa, koje su velikim dijelom bile pod utjecajem HSS, kako bi se osigurala šira podrška i baza ustaškom pokretu. Neposredno nakon Pavelićevog govora ustaški prvaci su se razišli po cijeloj NDH s ciljem da objasne namjere ustaškog pokreta i da mu osiguraju podršku seljačkih masa. Tako je 25. maja 1941. godine (ispušteno: u nedjelju) održano više zborova na kojima su govorili [...] (Colić navodi imena u osnovnom tekstu a ja u bilješci). Istodobno pojedini prvaci HSS počinju izjavljivati vjernost ustašama. Među prvima Živan Kuvedžić, narodni zastupnik HSS iz Ilače i predsjednik kotarske organizacije HSS Šid, i Ivan Djurić, prvak HSS iz toga kraja, pozdravljaju osnivanje NDH i 'izjavljuju svoju punu vjernost' NDH.*

Zatim slijedi poziv organizacije HSS iz Ključa za 'cijeli hrvatski narod, da se čvrsto zbije uz Poglavnika [...]» (163).

KONJEVIĆ:

(2) »Nakon toga uslijedila je akcija na terenu, s ciljem da se istupu Tortičeve grupe osigura što masovniju podršku u redovima HSS. Tako, mnoge mjesne, gradske, općinske i kotarske organizacije HSS donose rezolucije, u kojima izražavaju vjernost i odanost ustaškom pokretu, stavljajući mu se na raspolaganje i najavljujući pristup u ustaške redove. Pojedine organizacije žele istaći da im je preostalo da još samo 'formalno pristupaju Ustaškom Oslobodilačkom Pokretu« (185).

COLIĆ:

(2) »Nakon Tortičeve izjave uslijedila je akcija na terenu s ciljem da se postupku Tortičeve grupe osigura što masovnija podrška u redovima HSS. U toj akciji niža rukovodstva HSS, pa i cijele organizacije i njihovo članstvo, ponašali su se različito. Zapravo, mnoge mjesne, gradske, općinske i kotarske organizacije HSS koje su od ranije bile pod utjecajem frankovaca, odnosno ustaških organizacija, donosile su rezolucije u kojima su izražavale vjernost i odanost ustaškom pokretu, stavljajući mu se na raspolaganje i najavljujući pristupanje ustaškom pokretu. Pojedine organizacije su isticale da im je preostalo da još samo formalno pristupe ustaškom pokret« (164).

KONJEVIĆ:

(3) »Naime, svakodnevne obavjesti o pristupanju pojedinih organizacija HSS ustaškom pokretu treba shvatiti kao izraz volje užeg kruga unutar odbora ili članstva pojedine organizacije, koji svoj odnos prema ustašama projicira na cjelokupno članstvo, uključujući ga kolektivno u ustaški pokret. Ali stvarni odnosi u HSS bili su drugačiji. Ustašama je pristupio dio narodnih zastupnika i njihovih zamjenika, pojedini odbornici i funkcioneri mjesnih, općinskih i kotarskih organizacija, pojedini funkcioneri u aparatu vlasti i manji dio članstva« (186).

COLIĆ:

(3) »Ali svakodnevne obavjesti o pristupanju pojedinih organizacija HSS ustaškom pokretu treba shvatiti uglavnom samo kao izraz volje užeg kruga unutar odbora ili članstva pojedine organizacije, koji svoj odnos prema ustašama projicira na cjelokupno članstvo, učlanjujući ga kolektivno u ustaški pokret, jer su stvarni odnosi u HSS bili drugačiji. Ustašama je pristupao dio narodnih zastupnika i njihovih zamjenika, pojedini odbornici i funkcioneri mjesnih, općinskih i kotarskih organizacija, pojedini funkcioneri u aparatu vlasti i manji dio članstva« (164).

KONJEVIĆ:

(4) »Do kraja 1941. godine ustaše su manje-više iscrpile sve propagandne mjere za pridobijanje članstva HSS za političku platformu svoga pokreta. Rezultati te akcije bili su dosta slabi, s obzirom da im je pristupio samo dio rukovodstava

stranke i određene strukture iz rukovodećeg aparata i članstva organizacija. To su oni pojedinci, grupacije i strukture koje su već u akutnoj fazi procesa diferencijacije podržavale desne tendencije u stranci, potpadajući sve više pod utjecaj frankovaca« (187).

COLIĆ:

(4) »Do konca 1941. godine završeno je manje-više izjašnjavanje članstva HSS za političku platformu ustaškog pokreta. Ustaškom pokretu je pristupilo sa dva člana vodstva stranke (nejasno — M. K.) dio rukovodećeg aparata i članstva organizacija. To su bili oni pojedinci i grupacije koji su već u akutnoj fazi procesa diferencijacije podržavali proustašku politiku u stranci« (164–165).

KONJEVIĆ:

(5) »Tražeći oslonac u masama i proglašavajući svoju misiju nacionalnom revolucijom, ustaše usmjeravaju svoju aktivnost na preostale desne elemente HSS, s ciljem da preko njih osiguraju masovniju i širu podršku članstva« (188).

COLIĆ:

(5) »Tako su ustaše, tražeći oslonac u masama i proglašavajući svoju misiju nacionalnom revolucijom, prvenstveno usmjeravale svoju aktivnost na preostale desne elemente HSS s ciljem da njihovom pomoću osiguraju masovniju i širu podršku članstva« (166).

Izabrao sam tih pet pasusa koji pokazuju da je Colić iz moga članka preuzeo čitave rečenice i dijelove teksta i unio ih u svoj rad u gotovo nepromijenjenom obliku. To se čak odnosi na konstrukciju rečenica, na neke fraze i poštalice. I da ne bude zabune: samo u ovdje naznačenom drugom pasusu Colić se poziva na moj rad. Nije jasno zbog čega to čini kad su preostala četiri bliža istovetnosti, a on ih i usprkos tome tretira kao svoje. Takvih primjera može se još naći u Colićevu tekstu (162–166), ali nema potrebe da ih ovdje ističem. Za sada je dovoljno i to.

I u pogledu prigovora, »zbog nekritičkog preuzimanja podataka, stavova i zaključaka od drugih autora«, zadržat ću se, ovom prilikom, samo na primjeru moga teksta. Iako je to početnički članak, koji se, uz to, pojavio dvije godine prije Colićeve knjige, on je iz njega preuzeo neke navode ne čineći korak dalje u obradi pojedinih pitanja. Štaviše, povodeći se za tim tekstom, Colić je ponovio neke moje faktografske greške. Tako je pogrešno prikazao redosljed zbivanja u sabornici 10. kolovoza 1941. godine. Tada je, naime, Pavelića prvo pozdravio Berković da bi potom Tortić pročitao izjavu, a ne obratno kako smo naveli Colić i ja. Isto tako je Pavelić govorio poslije Tortića a ne poslije Berkovića.³ Colić pravi slične greške kada govori o pristupanju prvaka HSS ustaškom pokretu, datirajući to u vrijeme Tortićeve izjave i kasnije. Međutim, neki prvaci stranke su to činili i u vremenu od proglašenja Nezavisne Države Hrvatske do 10. kolovoza 1941. godine. Tako je Hefer s prvacima HSS iz Valpovštine pristupio ustašama već oko sredine travnja.⁴ Ni u prikazu zbi-

³ Usp.: *Hrvatski narod*, 11. VIII 1941.

⁴ Isto, 1. V 1941.

vanja u HSS nakon Tortičeve izjave, Colić nije otišao dalje od mene. Uzevši u cjelini, on nije pobliže objasnio odnose između ustaša i HSS 1941. godine. Naročito u pogledu odnosa ustaša prema selu, radničkoj politici HSS, Mačeku, Radiću, stranačkoj ideologiji, Muslimanskoj organizaciji HSS, prvacima stranke u emigrantskoj vladi itd. Isto se može reći za opoziciono držanje pristaša HSS prema ustašama koje se javljalo kao posljedica njihove privrženosti principima sporazuma Cvetković-Maček i izgradnji Jugoslavije na toj osnovi. Neka od tih raspoloženja registrirala je i izvještajna služba osječkog *Hrvatskog lista*, kao i pojavu ilegalne radio-stanice »Zrinski«.⁵

U obradi odnosa pristaša HSS prema narodnooslobodilačkom pokretu, Colić nije otišao dalje od Kardeljeva članka »Hrvatske narodne mase i kolebanje u Hrvatskoj seljačkoj stranci«. Npr. ništa ne govori o protumjerama CK KPH u povodu ustaške akcije za pridobivanje pristaša HSS. Proglas CK KPH od 5. rujna 1941. godine, pod naslovom »Hrvatskoj seljačkoj stranci, Svim njenim kotarskim organizacijama i pristašama! Hrvatskoj seljačkoj i građanskoj zaštiti! Braćo!« nije samo odgovor na ustašku politiku prema HSS već i poziv njezinim pristašama za uključivanje u narodnooslobodilački pokret.⁶ Slijedi Okružnica br. 3 CK KPH, od 30. rujna 1941. godine, u kojoj se konstatira da je izvršen »pritisak na funkcionere HSS-a, JMO, Sokola i drugih organizacija i grupa, i prelaz jednog dijela izdajničkih i poplašanih elemenata i organizacija u frankovačke redove«. U vezi s tim komunisti treba da rade »u redovima pristaša raznih političkih stranaka i grupa, a naročito u redovima HSS-a (istaknuto u izvoru — M. K.) na njihovom uvlačenju u Narodno-oslobodilačku Frontu i njenu borbu«.⁷ Iz okružnice br. 4 CK KPH, od 6. prosinca 1941. godine, može se donekle sagledati dotadašnji odnos komunista prema HSS i buduća orijentacija u tom pogledu: razbijanje politike »čekanja«, pospješivanje političkog raslojavanja među pristašama i širenje političke osnovice narodnooslobodilačkog pokreta.⁸ To je, razumije se, samo dio izvora koji se odnosi na tu problematiku. Zato smatram da Colić nije kritički pristupio ni literaturi ni izvorima, kada je obrađivao odnos HSS i ustaškog pokreta 1941. godine (162–166). Međutim, u ovom osvrtu ne mogu, za sada, dublje ulaziti u ta pitanja.

IV

Jedna moja rečenica (»Ta ocjena je tačna [...]«) postala je predmet Colićeva manipuliranja. Ona je izrečena u ovom kontekstu: »U zaključnim razmatranjima (398–402) Colić je naveo da nije bilo moguće dati detaljniji prikaz ustaškog režima i društveno-političkog sistema u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj ističući da je dovoljno rečeno da se shvati da je nacizam 'u svom ustaškom obliku dostigao svoj njemačko-talijanski uzor' već u 1941. godini. Ta ocjena je tačna, ali bez prethodnih predradnji ona je ipak paušalna« (972). Dakle, općenito sam govorio o Colićevim zaključnim razmatranjima s namjerom da upozorim

⁵ Usp.: Historijski arhiv Osijek, Ostavština Stjepana Hefera.

⁶ Arhiv CK SKJ, Beograd, Hrvatska 1919–1945, II/8.

⁷ Usp.: Građa za historiju narodnooslobodilačkog pokreta u Slavoniji I, Slavonski Brod 1963, 191–199.

⁸ Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda, V/2, Beograd 1952, 110–113.

da nije »dovoljno rečeno«, za ono što Colić navodi, da jest, odnosno da nije dovoljno konstatirati da je ustaštvo ubrzo dostiglo svoj njemačko-talijanski uzor već da ga treba obraditi u svim njegovim manifestacijama. Suglasio sam se, prema tome, s Colićem da je ustaštvo ubrzo dostiglo svoj nacistički uzor, ali nisam u tome da je »dovoljno toga rečeno« i da »nije bilo moguće dati detaljniji prikaz ustaškog režima i društveno-političkog sistema u NDH«. Misli li Colić obrnuto: da je dovoljno obraditi njemački i talijanski fašizam i konstatirati da je ustaštvo taj uzor ubrzo dostiglo. Dio Colićeve rečenice, koji sam citirao, uzeo sam zato što mi se učinio pogodan izraz »nacizam u svom ustaškom obliku«. Colić očito nije htio pratiti dio rečenice koji sam od njega preuzeo u kontekstu mojih razmišljanja, već je upravo na osnovu toga dijela moj pasus o zaključnim razmatranjima sveo na rečenicu o ustaškom genocidu. Iz toga je onda izveo zaključak kako sam tvrdio da je njegova ocjena ustaškog genocida paušalna. Namjera je više nego providna.

U spornoj je rečenici i pitanje predradnji. Nije riječ o tome, kako Colić navodi, da u njegovoj knjizi nema dovoljno predradnji za zaključak o genocidu, već o tome da sintezi treba da prethode monografski radovi. Zapravo, zalagao sam se za obradu nekih pitanja ustaštva i njegove državne tvorevine (izgradnja ustaškog pokreta, ustaški režim, oružane snage, privreda, opozicija ustaškom režimu, razni aspekti položaja Nezavisne Države Hrvatske itd.) te politike građanskih stranaka, smatrajući da je bez toga teško pristupiti pisanju cjelovitijih sintetskih radova. I kada sam pisao spomenuti osvrt, nisam slučajno polazio od Colićeva Predgovora u kojem se zalaže za djelo *»koje bi obuhvatilo detaljnu i cjelovitu obradu nastanka i razvoja ustaškog pokreta i uloge i mjesta NDH u okupacionom sistemu Jugoslavije i svih onih faktora koji su uvjetovali njeno četvorogodišnje postojanje«* (kurziv u izvoru — M. K.). Smisao je moje primjedbe (»Ta ocjena je tačna [...]«) i u tome da upozori na raskorak između onoga što je Colić najavljavao u Predgovoru i ocjene dostignutoga u Općem zaključku (»dovoljno toga rečeno«, »nije bilo moguće« itd.).

Pitanje predradnji nije moj izum već historiografska nužnost. Još 1969. godine Fikreta Jelić-Butić pisala je: »Radi se o tome da potpunije utvrđivanje izvorne podloge za obradu te problematike zahtijeva, bez sumnje, dugotrajne napore zato što se prvenstveno radi o fragmentarnoj građi razmještenoj na mnogo mjesta u arhivima u zemlji i inozemstvu. Tome treba dodati i drugu činjenicu: *niz značajnih komponenata historijskog razvoja, koje su od bitnog značenja za ocjenu ustaškog pokreta, još uvijek je nedovoljno istražen te taj nedostatak potrebne monografske podloge također znatno onemogućuje jedan potpuniji i cjelovitiji prikaz«* (kurz. M. K.).⁹

Na kraju, moram istaći kako u svom osvrtu nisam rekao »da ništa u (Colićevoj) knjizi ne valja«, ni izrazio »zahtjev za krajnjom serioznošću« ni za mistifikacijom toga razdoblja, kako mi želi imputirati Colić. Naprotiv, ubrajam se u one koji se zalažu za obradu građanske komponente upravo u razdoblju od 1941. do 1945. godine. To što sam istakao potrebu odgovornosti proizlazi iz težine zadatka, odnosno karaktera Colićeve knjige (cjeloviti prikaz, sinteza), a ne iz toga što bi pojedine teme bile tabu.

⁹ Fikreta Jelić-Butić, Prilog proučavanju djelatnosti ustaša do 1941, *Časopis za suvremenu povijest*, I–II, Zagreb 1969, 55.

U Colićevu odgovoru Brčiću i meni upravo izbija na površinu neprihvatljiv način reagiranja na kritiku. Naime, Colić navode kritičara ne pobija argumentima, već otklanja kritiku prevalljujući je na neki drugi predmet ili problem. Tako je za njega: suština upozorenja o literaturi — pitanje neke četiri knjige, zahtjev u pogledu ocjene karaktera ustaškog pokreta — negiranje ustaštva, primjedba na nedovoljnu monografsku podlogu knjige — nedostatak predradnji za ocjenu ustaškog genocida, navod o preuzimanju tuđih tekstova — mogućnost da kritičar čitaocima servira svoj tekst, podvlačenje odgovornijeg pristupa — isticanje tabu tema, izricanje kritike — anatema itd. Ne treba posebno dokazivati da je takav odnos prema kritici nekritički, da se izvrtanjem kritičarevih misli i prevalljivanjem suštine kritike na nešto drugo ne može braniti predmet kritike. Colić bi, prema tome, mnogo bolje uradio da je argumentima pobio moje navode nego što im je pokušao dati drugi smisao. Zato njegovo plasiranje dileme između naučne kritike i anateme ostaje samo pseudopolemički istup.